

նոցա, — ԹՂ. 311բ. «Յաղագս անուանի լե-
րանց աշխարհի»

ԹՂ. 312բ. Հարսթական աւետարան:

13. ԹՂ. 315բ. Վասն ասորիանաց ազգական-
ութեան: Յերթորդ Գրոցն, տիարոս երթորդ, —

ԹՂ. 318ա. «Ի քաղաքական օրինացն Նեանի եւ
կոստանդնուսիս: Ի ֆապագական օրինացն:» —

ԹՂ. 320ա. «Պատճառ ասորիանացն ազգականու-
թեան իխաղաճեւ գործաձեճն ի բոլորս փոփոխելոյ»

Հոս կրկին շրջանակներ նկարագրած են, մին խաչի
ձեւով եւ միւրեք բորբաքեւ ազգակցութիւնցոցն ուղ-

14. ԹՂ. 322ա. Յուցակ շրջանի լուսնի եւ ա-
րեգական, եւ քանի միտումարական ծանօթութիւնք:

ԹՂ. 237բ. Ժամանակագրական Յուցակ ի
ծննդներն Յիսուսի Քրիստոսի մինչեւ ցամաք 1280

Հանդերձն արտաքին եւ արագան պատմութեամբ
Հաւաքեալ ի գրոց Եւսեբեայ կեաքաքացւոյ եւ Սա-

մաւելի անեցւոյ. ի սկզբան եօթն սինակի բաժ-
նուած են, որոնց վրայ ութ թերթք մի կ'աւելցուի ի

սխառելի Հայոց թուականին:

15. Գ. ԹՂ. 369ա. Համառօտ մեկնութիւն
Մատթեոսի աւետարանին՝ հարցմամբ եւ պատասխա-

նեցք, հանդերձն լուծմամբ աւարելութեանց: Սկիզբն.
«Մատթեոս թարգմանի երգ կենաց»:

— Բ. ԹՂ. 384բ. Բացադարձութիւն աւետա-
րանին Յովհաննու, տեղ տեղ հարցմամբ եւ պա-

տասխաններով. նայեցեալ այլեւայլ քիսական խնդրոց
եւ աւաղաքներ թեանց ու մուրթմանց վրայ մեկնու-

թիւնք:

— Գ. ԹՂ. 395ա. «Համառօտ մեկնութիւն արարա-
նոց վարդան վարդապետի ժողովեալ: Փորձք Ասու-

նոց առաջին աւետին» Յետոյ կու գան զանազան
գլուխք ժամանաք խնդրոց վրայ, այսպէս ա. ԹՂ.

419ա. Համառօտ տեւանք ի յերգ երգոցն: Բ.
ԹՂ. 420ա. վասն հնազանդելոյ Սողմոնի զգեան: Գ.

ԹՂ. 424բ. վասն էն ասի երեկոյն խնարհեց» եւ Ա-
պրեցու: Գ. ԹՂ. 427բ. վասն թեոյն եւ զերեւ զոր երեւ

Ասուած: Ե. ԹՂ. 450ա. Յաղագս աստուածա-
բանութեան, հարցմամբ եւ պատասխանաւ: Դ. ԹՂ.

452ա. վասն նշանադրացն: Այս գլխոյ մէջ պարու-
բենի կարգաւ դրուած են այլեւայլ ծածկադիր

նշանադիրք հանդերձն իրենց իմաստով:

16. ԹՂ. 456բ. «Արեւատակի յաղագս առա-
րիւնութեան առ Աղքեստանոս թաղապետն» Սկիզբն.

«Գործելն են զեղեցիքն» — Ի լուսանցք կարմրա-
գոյն նշանակուած են Հարցմունքն, իսկ պատաս-

խանիք էջին մէջ դրուած են:

ՅԵՇԱՏԱԿԱԳՐՈՒԹԻՒՆ 1. ԹՂ. 254ա.
«Ես նուազս Հեղի որ եւ թարգմանեցի զսա (այսինքն

ՂԵՐԹՐԹՐԱՆԻՆ Հայոց-Պարտիզ Հոգի) ի հաղմականեւն
ի մերս... ի թուականին Հայոց ՈՒՐԹՈՂ (=1210):

2. ԹՂ. 326ա. «Հարցմանոս թագապետի ի իւսա-
նին... լինեցաւ եւ գեղեցաւ ամառնովիս այս ձեւամի

Յիսուսի նուազս քահանայի, ի ժամանակս հայ-
րապետին Հայոց Տեառն կոստանդնուս... ի թուականին
Հայոց յ. 1210. Ե (=1287).... ընդ նոսին են զիս աշ-

խատողս ի սմա»
(Հարգանքներէն)

ԹՂԹԱԿՑՈՒԹԻՒՆ

ՕՐՈՒՆԸ ԽՆԳԻՐԸ

Գ.

Խորիման Հայրիկի:

Իմէ մինչեւ տարւոյս Մայիսի 5ն եւ թե
անկից վերջն Էլմիածնայ ամիսոյն կաթողիկո-
սական առաջին ընտրելոյն վրայ շատ ընդարձակ
կենսագրական տեղեկութիւններ են գրուած թե
Հայ թե՛ ռուս եւ թե՛ եւրոպական մասնով մէջ:
Բայց երբեք ուշ չէ խօսիլ այնպիսի անձի վրայ
եւ մանաւանդ այն միջոցին, երբ նա ընդհանուր
ազգի ուշագրութեան առարկայն է դարձած:
«Հայրիկ» իր կենարդով, իր գործունէութեամբ
եւ իր ձգտումներով կը վերաբերի ընդհանուր
Հայ ժողովրդեան: Ժողովրդի զլացմանը կենդա-
նութիւն տուող, նորա բարոյական եւ մտաւոր
վերածնութեան, նորա ինքնաճանաչութեան եւ
նորա արտի ամենափափուկ թեկնարկ զարկ տուող
կենդանի ամենամեծ լծակն է, եւ յիշմածին
Հաւաքուող ժողովրդական ներկայացուցիչները՝
ընտրելով զինքն յաթոռ Հայրապետութեան՝ կա-
տարեցին պարզապէս ինչ որ համայն ազգը կը
բարձր, կը սպասեր եւ կը կուտար:

Միշտիւ իրիման ծնած է ի վան,
1820, Ապրիլի 4ին: Նա ի մանկութենէ առաւ,
ձին ինամբ են սէր օւնէր դէպ ի թշուառները.
ըստ կարելոյն դարման տանել ապաւեցոյն՝ նորա
պմենասիրելի զբաղմունքն եր եղան, եւ այս
զգացմունքն զհետզհետէ անձեղով նորա մէջ, ար-
դէն կազմակերպեալ սիստէմի դիրք առաւ, որ
բերաւ հասցուց զինքն մինչեւ այն միակ անկնիջ
տիտղոսին, զոր կարող է տալ ժողովուրդը. եւ
այս տիտղոսը՝ «Հայրիկն» է:

Իրիման իր կրթութիւնն ընդունած է լիմ
եւ կտուր անապաւնելու վանքի մէջ. մեծ չէր
անշուշտ իր առած ուսումն, բայց ի բնէ ընդու-
նակ եւ ուսումնասէր պատանւոյ համար այս ու-
սումը պարզապէս բանակի եւ դուռ մ'ընտ ինք-
նակրթութեան ընդարձակ շաւղին մէջ յառաջա-
նալու, եւ նա առաքապէս օգուտ քաղեց այն
հանգամանքներէն, որ ապագայն պատրաստեց
իրեն: Բայց մնալով վանի մէջ՝ նա բնականա-
բար չէր կրնար յազգեցնել իր մտաւորական եւ
բարոյական պահանջներն, ուստի 25 տարւան
հասակի մէջ, երբ արդէն ամուսնացած ալ էր,
հեռացաւ իր բնագաւառէն եւ եկաւ Վ.Պրիմս
Այստեղ երիտասարդ Միլիտին արդէն պնդան
մտաւոր պաշար էր ամփոփած, որ սկսած էր ու-

սուցառվեամբ պարապել՝ Կ. Պոլսոյ մէջ նա հաստարակեց իր գրական երախայրիքը՝ 1850 թն «Հրաւիրակ Արարատեան» եւ 1851 թն «Հրաւիրակ Աւետեաց երկրին» : Այս երկերու մէջ նա ոգեւորուած կը պատմէ իր ծանապարհորդութիւնը Արարատեան գաւառի, Վասպուրականի եւ. ապա Սուրբ տեղեաց մէջ : Այս գործերն ընդհանուր ուշադրութիւն հրաւիրեցին երիտասարդ վանքի ուսուցչի վրայ : Հետեւեալ տարին պատրիարքարանի յանձնարարութեամբ ուղեւորուեցաւ դէպ ի Կիլիկիա, ծանօթանալու համար տեղւոյն ժողովրդեան եւ նպատելու համար այս Երիւնդոյ լուսաւորութեան : Բայց չկրցաւ երկար ժամանակ մնալ այնտեղ, վասն զի Սոյս Կիրակոս կաթողիկոսը շատ վարդապոյն չէր տեսներ Երիւնդեանի գործունէութեան արդիւնքն իր համար, հետեւապէս եւ այս առթիւ իրենց մէջ ծագած հակառակութիւններուն վերջ տալու համար, Երիւնդեան ստիպուեցաւ վերադառնալ փոխադրուիլ Կ. Պոլիս : Այստեղ նա երկար ժամանակ մնալէն յետոյ, ուր իւր զբաղմունքը դարձեալ ուսուցչութիւնն էր, վերապէս 1853 թն վերադարձաւ իր ծննդավայրը : Այս կառականէն յետոյ Երիւնդեան արդէն ինքզինք կառարեւրապէս նուիրեց իր սիրած ժողովրդին : Իր կինն եւ դուստրը իր բացակայութեան ժամանակ մեռած եւ հետեւաբար ինք ընտանեկան կապերէ արձակուած լինելով, որոշեց ընդունիլ եկեղեցական կարգն. եւ իւրօք չա 1854 թ. փետրուարի 14 թն, 34 տարեկան հասակին մէջ վարդապոյն ձեռնադրուելով Վարդապոյ վանքի միաբան նշանակեցաւ : Իր ձեռնադրութենէն անմիջապէս վերջ նորոնծայ վարդապետն իր բուն կոչման համաձայն՝ ուզեց եւ ամէն կերպով աշխատեցաւ, որ ուսումն եւ լուսաւորութիւնը տարածէ ժողովրդեան մէջ. եւ այս նպատակաւ ալ ընտաց Վրթամարայ վանքի մէջ հիմնել դպրոց : Բայց ժամանակը յարմար չէր դեռ : Բխմալիտ եւ խաւարասեր անձինք, մանաւանդ նոյն ժամանակի տեղական հայ հոգեւորականութենէն՝ որ սովոր էին ապրել ի միտ ժողովրդեան կրթութեան եւ յօգուտ անձնական հանգստութեան, խիստ ընդդիմութիւն ցոյց տուին Երիւնդեանի նորոգիչ եւ կրթողական ծրագիրներուն, եւ նա դարձեալ անյարդողութեան մասնուելով՝ ետ եկաւ Կ. Պոլիս : Բայց բուն ժողովուրդը հասկացեր էր արդէն զինք : Իր կենդանի քարոզներն արդէն սկսեր էին հող գտնել. եւ այս ժամանակէն Երիւնդեան եղաւ ժողովրդեան սիրելին : Զգաց ժողովուրդն, որ այս վարդապետը միաներուն չէր նմաներ, տեսաւ որ իր ցաւերը,

իր աւօրեայ հոգերը եւ նոցա դարման տանելու խնդիրը նորա մտածութեանց միակ առարկայն էր :

Այս անգամ Երիւնդեան 2 տարի միայն մնաց ի Կ. Պոլիս. բայց այս կարճ ժամանակի մէջ շատ յաջող հանգամանք ունեցաւ : Նա գտաւ համակրութիւն Կ. Պոլսոյ հայ հասարակութեան լուսաւորեալ մասէն, որու հետ անգագար չլիուեալով թէ՛ ընդլայնեց իր մտաւոր զարգացման աւագարեզն եւ թէ՛ նոր եռանդ զգեցաւ իր առաքելական դերին համար : Այս ոգեւորութեամբ լցուած 1856 թ. վերջերը դարձեալ գնաց Վան, այն հաստատ գիտաւորութեամբ որ աւելի մեծ ջանքով շարունակէ իրականացնել իր մտադրած գաղափարը : Մակարէն թէ՛ ժողովուրդը հաստատ էր պահած իր համակրութիւնը դէպ ի նորա գործունէութիւնը, միւս կողմէն հայ հոգեւորականութեան եւ մանաւանդ Վրթամարայ եւ Վարդապոյ վանքերն եւ չէին մեղմացուցած իրենց հակառակութիւնն, ուստի եւ Երիւնդեան այս կողմէն դարձեալ անզուսպ ընդդիմութեան բաղիւցաւ : Հարկ եղաւ որ Պոլսոյ պատրիարքարանն ուղղակի՝ առանց Վանի առաջնորդարանին, յանձնէ իրեն Վարդապոյ վանքն՝ եւ այս կերպով նա նշանակուեցաւ 1857 թ. Վարդապոյ վանքայրի գլխունի : Վերապէս վերապէս այս յաջողութիւնը ժողովրդասէր վարդապետը փոքր առ փոքր սկսեց իրագործել իր մտադրութիւնները : Նա հիմնեց այնտեղ կենդրոնական ժողովուրդաւորաց դպրոց եւ տպարան, սկսաւ հրատարակել իր ծանօթ առասպելին՝ «Արծուի Վասպուրական», եւ կազմեց նաեւ թանգարան : Առաջին անգամն էր, որ հայադրեալ մէկ կենդանո՞ք քաղաքակրթութեան այս միջոցները կը թափանցէին շնորհիւ Երիւնդեանի : — Ա՛լ այնուհետեւ եռանդուն եւ յառաջդիմ մտած է՝ «Եւրոպի» ոգի ի բռն աշխատեցաւ իր հիմնարկած գործոյն յառաջդիմութեան, եւ ամբողջ Վասպուրականի եւ շրջակայ գաւառներու մէջ լուսաւորութիւնն սկսաւ փոքր առ փոքր իր արշալոյսն ունենալ :

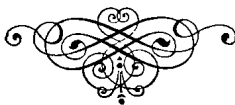
Ճառագեւորաց դպրոցին յառաջանալովը աւելցան «Արծուի Վասպուրական», յօդուածագիրներն, որոնց մէջ ամենէն աւելի ուշադրութիւն կը գրաւէր Գարեգին Սրբանձտեանց. կային նաեւ ուրիշներ՝ ինչպէս Մ. Պարթեւեան, Ա. Բժշկեան, Տ. Գալիպաճեան եւ այլն : Բայց բուն «Արծուի», անշուշտ ինքը Երիւնդեանն էր : «Արծուի Վասպուրական» կրօնական եւ հայրենագիտական ուղղութիւն ուներ. յօդուածները շատ անգամ առարկութիւններու եւ պատասխաններու ձեւով երեւան կ'ենէին, երբեմն

ալ թատերական խաղերու ձեւի տակ կը յայտնուէին մտքերը, այս բոլոր յօգուածոց մէջ ընթերցողը կը գտար թէ «Արծուշն» նպատակին եր արթնացնել թմարած ոգիքն, երեւան հանել ազգային արմատացած թէ նախկին եւ թէ ներկայ պահասութիւններն, եւ յորդորել՝ սիրել հայրենիքն, սիրել լուսաւորութիւնն եւ ընդունել նոր կարգեր՝ հոց փոխարէն, ինչ որ հարկաւոր էր հասնելու համար յիշեալ նպատակին: «Արծուի վասպուրականի», 1862 թիւ 8 թուոյն մէջ հետաքրքրական է՝ «Հայրենեաց նոր յառաջագիտութեան համար մարդ պէտք է թէ ընթացնաւորութիւնը» վերնագրով յօդուածն, ուր ի միջի այլոց հեղինակը կ'աւանդէ ի իւր հայ ազգի հազուադէպ անբան հինգած են, որ այլ եւս չարեւոյն չեն վերցնել, հետեւապէս պէտք է աշխատել իսկապէս նոր հազարաւ տալ ազգին: «Աշխարհ ամէն, կը շարունակէ յօգուածագիրը, իւր հին հանգերանքն իրենց, հայր պիտի մնայ եւ իւր հազարթիւթիկ հինգած փտած հազուադէպ պիտի սիրէ միշտ. ոչ ապաքէն նոր աշխարհի սոսկորութեան հետեւեալ ազգը կ'ամհրէ՞լ է եւ կ'ամ ազգերու. կարգէն դուրս է, իւր այսպիսի յառաջագիտ մտքերու շարունակ կարելի է հանդիպել խրատներ ամառագիր մէջ: Առաջին անգամ էր, որ հայրենակ գաւառաց մէկ կենդանի զրոնէն պայպիսի հրապարակական ձայններ հուզային եւ կը տարածուէին ամէն կողմ, ոմանց ի քաջալերութիւնն եւ ոմանց ի հակառակութիւնն, բայց ժողովրդեան միտքը խալէ համարիրընէն, որ զանգակ, որ դէպ ի յառաջագիտութիւն կը հրաւիրէ: — Վիեննայի Միտիթարեաններն է. Աղեմուս. Միտիլեան, մեր նշանաւոր գրամագէտը՝ որ վաթսմական թուականներուն ի Հայս, ի Միտագետն եւ ի Պարսկաստան կը ծանապարհորդէր ազգային հին գրամներ ձեռք բերելու նպատակով,՝ այցելած է այս միջոցին Վարագայ վանքն եւ իր նամակներէն մէկուն մէջ պարպէ կը նկարագրէ խրատներ կենսիւն եւ վանքին վիճակը: «Երբեք օր վան քաղաքը մնացին. այս միջոցին գնացի Վարագայ վանքը վանէն 3 ժամու չափ հեռու, Վարագ լեռան տակ բարձր բլրոյ վրայ շինուած գեղեցիկ տեսարանով ու ամառը զով եւ ձմեռը շատ ցուրտ օդով: Խրատներ Միտիթարեան վարագայեան տեսայ հոն, որ «Արծուի վասպուր-

ական» լրագրոյ խմբագիրն է. շատ ազգասէր է, բայց գաղափարներն ինծի չորս պահանջներէն ցան: Բարձանք շատ կայ. ինք հազիւ 35—40 տարեկան մարդ է, կազմածքով տկար ու նիհար, բայց երկայնահասակ, ժիր ու աշխատասէր, պզտիկ սեմինար (ժառանգաւորաց դպրոց) մ'ունի, ըստ բաւականի կարգաւորեալ, ուր 14 տղայք կը կարդան քահանայ ձեռնադրուելու համար, ննջարանը ըստ օրինի Ներսիսեանց, անկողինները բարձր ու մաքուր: Քանի մը վարագայեան ալ կային երիտասարդ, որ սիրով ընդունելութիւն ըրին Գիշերը հոն մնացի, ու առաւելու գնացի Միտիթարեան վարագայեան իտքը: Դստանք չայ խմբու...: Տպարանը վանքին մէջն է. 3 մամուլ ու 6 բառ (ձուլած տառերու արկղ) ունի: Աղեմուսարութիւն ըլլալով դեռ շատ պակասութիւն ունի, մանաւանդ գրերու ամբողջութիւնը. նոյն իսկ թուրքեր կը ստիպուի զրոնէ բերել տալ. լրագիրն ալ շարունակ չի տպուի, այլ երբեմն երկու ամիս կը մնայ, նորէն քանի մը թերթ կը գրէ. շարունակ տպող եւ երբեմն յօդուածներ ալ գրողք երիտասարդ տղայ է, որ շատ ձիւք ունի...: Այս վանքին շինութեան ու տպարանի ծախսը համար Միտիթարեան վարագայեան անհարկ պարտքի տակ ինկած էր, բայց կամոյնիկոն իրեն գրած էր, որ գայ էլ միտին ու չի վախճայ, պարտքերէն կ'ազատուուին եւ իմ հոն եղած ժամանակն ծամբորդութեան պարտատուութիւն կ'ընեն: Այնպիսի մեծ համարում ունի վանայ քաղքին մէջ, որ գրեթէ երկրպագութեան կը մասնանայ:»

(Ըզրան-Կիլիկ)

Ս. ՏԻՐԻՍԵԱՆ

1 Հ. Միտիլեանի «Դասաւորութիւն ընդհանուր դրամ», Նշանաւոր աշխատասիրութիւնն, որ միայն է մեր մէջ գտն, նորերու հրատարակուեցաւ. Վիեննայի Միտիթարեան տպարանից է. Գր. Վ. Գալեմուսարեանի տառն ընտրել կարգաւորութեան մէջ Այս աշխատութիւնը մեծապէս գնահատուած է եւ արժանի մասնաւոր ուշադրութեան: